

ДЕТІНІЗАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

І. В. Супрунова, д. н. з державного управління, доцент, Державний університет «Житомирська політехніка», kbo_siv@ztu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5484-6421>

Методологія дослідження. Під час проведення дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: методи логічного узагальнення та наукової абстракції – для уточнення понятійного апарату дослідження; системного аналізу і синтезу, індукції й дедукції – для виявлення особливостей впливу тенденцій ринку праці на стан тінізації економіки України, виокремлення загроз національній безпеці, а також для систематизації напрямів детінізації ринку праці в Україні.

Результати. Проаналізовано основні причини виникнення тіньового ринку праці в Україні. Окреслено особливості неформальної зайнятості та визначено загрози економічній безпеці країни, які обумовлені розвитком і збільшенням обсягів неформальної зайнятості. Виділено основні вектори дій в політиці детінізації ринку праці. Обґрунтовано, що держава має сприяти легалізації неформальної зайнятості в країні, заохочувати до офіційного працевлаштування, регулювати питання детінізації економіки, забезпечувати переважання офіційного ринку праці. Акцентовано увагу на детінізації ринку праці як першочерговому завданні уряду з огляду на виникнення таких проблем, як нелегальне використання робочої сили, приховування реальних доходів, ігнорування укладання трудових договорів та розвиток заробітної плати у формі «оплати в конвертах».

Визначено, що державна політика детінізації ринку праці повинна містити дві взаємоузгоджені складові: адміністративну та мотиваційну. Встановлено, що найбільш дієвими заходами влади мають бути: встановлення чіткого контролю за дотриманням трудового законодавства, попередження проявів неформальної зайнятості та виплат тіньових заробітних плат, посилення відповідальності за порушення у цій сфері. Із основних завдань найголовнішими визначено зменшення податкового навантаження, збалансування попиту та пропозиції робочої сили, орієнтація на розвиток малого підприємництва та інші. Окреслено комплекс заходів, зорієнтованих на детінізацію ринку праці в Україні, обґрунтовано необхідність злагодженої діяльності та співпраці органів влади в частині скорочення и та легалізації неформальної зайнятості в Україні.

Новизна. Визначено комплекс заходів детінізації ринку праці в Україні, реалізація яких забезпечить створення умов для підвищення стандартів гідної праці як основи для легалізації трудових відносин та зростання заробітної плати шляхом подолання суперечності між високим рівнем розвитку людського капіталу і недостатнім щодо соціального капіталу.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані у процесі проведення політики детінізації економіки як складової національної безпеки України.

Ключові слова: тіньова економіка, ринок праці, детінізація економіки, національна безпека, соціальна безпека, детінізація ринку праці, неформальна зайнятість.

Постановка проблеми. Наслідки по- та релокація підприємств), виїзд біженців за вномаштабної війни (руйнування, закриття кордон та збільшення кількості внутрішньо

переміщених осіб (ВПО) створюють ситуацію невідповідності географічного розташування робочих місць та робочої сили, загострення проблеми неформальної зайнятості. Ринок праці є вразливою системою, яка гостро реагує на збурення зовнішнього середовища. Фінансові кризи, пандемії, повномасштабна війна в Україні створюють серйозні загрози соціальній безпеці усіх суб'єктів ринку праці, сприяють зростанню рівня тінізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку державної політики в сфері детінізації економіки та протидії тіньовій економіці піднімали в дослідженнях такі вітчизняні науковці: А. Базилюк [1], З. Варналій [2], Мазур І. І. [5], Ю. Кіржецький [4] та інші вчені. Враховуючи проблематику досліджень та віддаючи належне напрацюванням вчених у даній сфері, слід відмітити, що ряд проблем, які потребують ґрунтовного дослідження, залишилися частково або повністю поза їх увагою. Одним з таких актуальних питань є детінізації ринку праці як складової забезпечення соціальної безпеки держави.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження детінізації ринку праці як складової забезпечення соціальної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державною службою статистики України з метою використання єдиного методологічного підходу до визначення рівня неформальної зайнятості затверджені «Ме-

тодологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості» [6]. Цей документ базується на сучасних міжнародних стандартах у сфері статистики праці та враховує напрацьований національний досвід. Згідно з ним неформальна зайнятість визначається як загальна кількість неформальних робочих місць на підприємствах формального і неформального секторів економіки або у домогосподарствах.

Сучасні тенденції функціонування ринку праці України характеризуються значними обсягами неформальної зайнятості. Результати, отримані під час проведення статистичних обстежень, дають змогу визначити основні тенденції розвитку неформальної зайнятості в Україні. Держава здійснює моніторинг кількості та масштабів тіньової зайнятості. Державна служба статистики України (Центральний орган виконавчої влади, що здійснює функції інспектування праці в Україні) досліджує кількість неформальної зайнятості, класифікує його за статтю та типом місцевості, віковими групами.

За результатами статистичних даних можна побачити, що за період з 2018–2021 рр. зменшився загальний рівень неформальної зайнятості, так як у 2018 році цей показник становив 3541,3 тис. осіб (21,6%) загальної кількості зайнятого населення), а у 2021 році – 3018,4 тис. осіб (19,3%). Тобто, приблизно кожна п'ята людина з усього зайнятого населення працює у неформальному секторі.

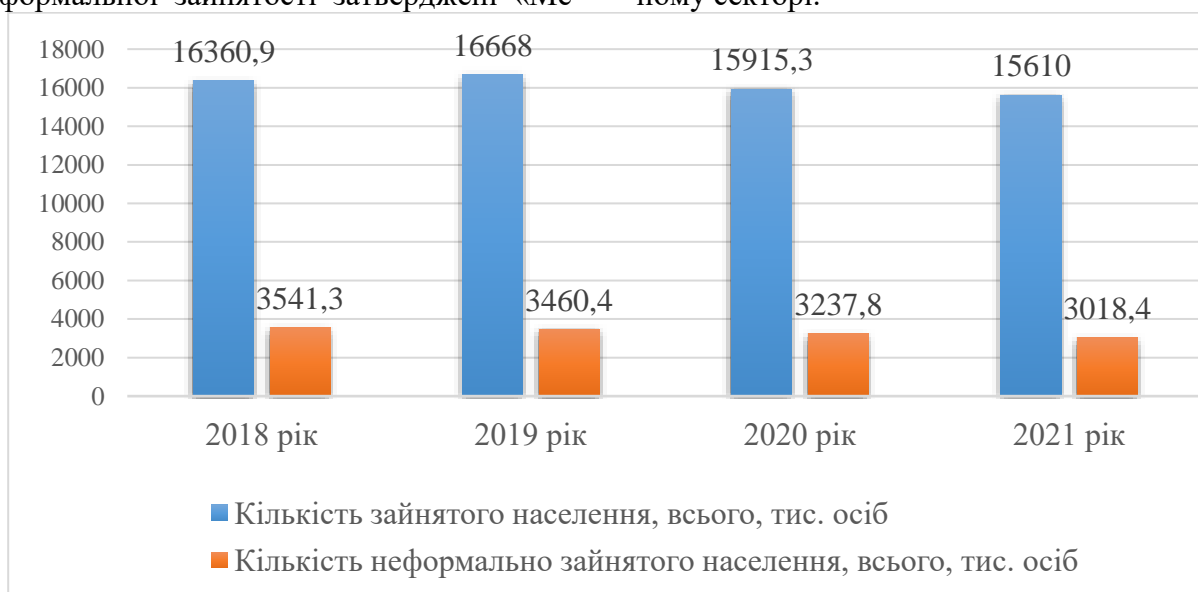

Рис. 1. Динаміка чисельності неформально зайнятого населення України у 2018–2021 рр. [3]

Тіньовий ринок праці є певним джерелом, що забезпечує трудову економіку трудовими ресурсами. Основними причинами виникнення тіньового ринку в Україні є можливість економічного агента здійснювати свою діяльність, ігноруючи норми законодавства. Існують деякі фактори, що сприяють цьому процесу. По-перше, низька заробітна плата в секторі економіки держави. Більшість населення не влаштовує їх наявний розмір заробітної плати, тому вони намагаються перейти у «тінь» задля отримання вищих доходів. По-друге, надмірний податковий тягар, неудосконалена податкова система та нерівномірність податкового навантаження змушують економічних агентів перейти на тіньову діяльність. По-третє, недостатньо якісне надання державних послуг, які отримують громадяни у сфері освіти, медицини та ін. Стрімко розширюється мережа надання платних послуг. По-четверте, недостатня обізнаність і професіоналізм державних службовців, значний рівень корупції та надмірне регулювання підприємницької діяльності з боку державних структур. По-п'яте, низький рівень довіри до державних структур.

Неформальна зайнятість в Україні має певні особливості:

- прибутки від неї є нижчими за доходи, отримані одночасно за допомогою офіційної та неофіційної діяльності;
- кількість неформально зайнятих залежить від вікової категорії, місця проживання;
- більша частина населення свідомо обрала неформальну зайнятість;
- неформальна зайнятість – спосіб існування в умовах капіталістичних відносин;
- роботодавці нав'язують неформальний вид зайнятості, порушуючи тим самим норми трудового законодавства.
- Розвиток та збільшення обсягів неформальної зайнятості породжує певні ризики в економічній безпеці країни (в т. ч. соціальної), а саме:
  - бюджет та соціальний фонд недоотримують кошти, що могли б бути спрямовані на соціально-економічний розвиток держави та покращення життя населення;
  - складність контролю з боку держави за обігом грошей;

- сповільнення процесів модернізації економіки та існування усталеної ринкової системи;

- відсутнє повне отримання точної та достовірної економічної інформації;

- стрімке поширення неформальної зайнятості гальмує процеси ефективного використання наявного трудового потенціалу, через їх незахищений стан;

- зниження матеріального та культурного рівня особистості, внаслідок зайнятості у неформальному секторі, що знижує якість трудового потенціалу країни;

- ускладнення контролю за дотриманням умов праці та якості товарів і послуг, що надаються;

- звикання суспільства до порушення норм податкового та трудового законодавства;

- розвиток корупції та тіньової економіки;

- створення сприятливих умов для вчинення кримінальних діянь.

Загальний наслідок зростання усіх показників тіньової зайнятості – руйнування встановленого порядку та норм економічних зв'язків, адже така діяльність здійснюється в умовах ігнорування соціальних стандартів та гарантій (мінімальна заробітна плата, стандарти безпеки, тривалість робочого часу), встановлених державою на ринку праці, держава ж має інший негативний підсумок – зменшення бюджетних соціальних видатків внаслідок недоотримання податкових надходжень до бюджету. Поширення та збільшення обсягів неформальної зайнятості підвищує рівень тінізації економіки та посилює економічну безпеку.

Таким чином, держава має сприяти легалізації неформальної зайнятості в країні, заохочувати до офіційного працевлаштування, регулювати питання детінізації економіки, забезпечувати переважання офіційного ринку праці.

Детінізація ринку має бути першочерговим завданням уряду, адже це породжує поширення таких проблем, як нелегальне використання робочої сили, приховування своїх реальних доходів, ігнорування укладання трудових договорів та розвиток заробітної плати «у конвертах». Можна виділи

чотири основні вектори дій, на які має бути спрямована діяльність влади:

- Спрощення самої системи адміністрування та збору податків. В результаті це дасть прозорості процесу адміністрування коштів та зменшить бажання громадян ухилитись від сплати податків.

- Невтручання протягом декількох років та спрощення податкового законодавства, для того щоб підприємцям було зручно планувати свою діяльність та унеможливило коригування законодавства, що негативно впливає на розвиток підприємств.

- Покращення якості наданих державою послуг, що покращить зв'язки між державою та громадянами.

- Зменшення кількості відрахувань до соціального фонду, адже навантаження на фонд заробітної плати становить більше половини (56,6%): скорочення ставки єдиного соціального внеску, створення резервних фондів).

- Зменшення кількості податкових пільг, оскільки це дозволить рівномірно розподіляти податкове навантаження.

Державна політика детінізації повинна містити дві взаємоузгоджені складові: адміністративну та мотиваційну. Під адміністративною складовою розуміємо посилення контролю для збільшення збору податків та зменшення частки тіньової економіки. Мотиваційна складова має передбачати зниження податкового навантаження, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з покращенням якості державних послуг. Тому державна політика має забезпечити гармонійне поєднання адміністративної та мотиваційної складових, які мають досягти максимального ефекту від кожної з них та не перешкоджати одна одній.

Скорочення та легалізація неформальної зайнятості потребує проведення комплексу заходів орієнтованих на детінізації ринку праці в Україні.

По-перше, потрібно забезпечити координацію зусиль усіх рівнів влади в реалізації політики у сфері зменшення тінізації ринку праці саме за допомогою обґрунтованої національної програми, статистичних даних та досліджень, таким чином, щоб забезпечити

рівновагу між попитом та пропозицією робочої сили.

По-друге, політика зайнятості повинна бути спрямована на забезпечення соціально прийняттого рівня безробіття завдяки сприяння перерозподілу робочої сили за секторами економіки, територіями та видами зайнятості, в інтересах структурних зрушень та зростання продуктивності праці за максимально можливою соціальною підтримкою безробітних. При цьому, слід враховувати, що втрата значного виробничого потенціалу на окупованих територіях, очевидно, в кінцевому результаті призведуть до зміни галузевої та територіальної структури економіки, а значить, і до структури попиту на робочу силу. Тому важливим є запровадження науково обґрунтованого прогнозування масштабів та напрямів таких змін, а також структури попиту на ринку праці на середньострокову та довгострокову перспективу. Такі прогнози мають бути узгоджені із системами освіти, підготовки та удосконалення кадрів.

По-третє, встановлення рівноваги попиту та пропозиції ринку праці повинно бути забезпечено шляхом прийняття професійних стандартів, це дасть змогу поєднати ринкові вимоги роботодавців до кваліфікованої підготовки кадрів. Завдяки професійним стандартам можна провести об'єктивну атестацію та оцінювання персоналу підприємств.

По-четверте, виконання одного із головних завдань українського ринку, що полягає в переході від дешевої робочої сили, яка наразі існує, до моделі з високим рівнем оплати праці. Такий перехід змусить повернутись працівників до офіційного сектору економіки, що в перспективі збільшить їх доходи, надходження до бюджету та соціальних фондів.

По-п'яте, реалізація політики зайнятості має спрямовуватись на розвиток малого підприємництва, що може здійснюватись шляхом переробки податкової системи на більш гнучку, удосконалення сфери кредитування та запровадження пільгових умов для доступу до інформаційних та юридичних послуг.

По-шосте, застосування нових форм трудових відносин, які є гнучкими та які

здатні знизити тінізацію у сфері зайнятості, це може бути: віддалена, мобільна та часткова зайнятість. Проте, застосування таких форм вимагає удосконалених механізмів для їх застосування, адже важливо не допустити прояви дискримінації, зниження захищеності працівників та недотримання гарантій у трудових відносинах.

По-сьоме, формування та розвиток територіальних кластерних структур, які є ефективним інструментом стимулювання підприємницької діяльності. Це слугуватиме основою для забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки та створенню робочих місць.

Висновки. Державна політика має бути орієнтована на злагоженому здійсненні радикальних економічних, адміністративних, управлінсько-організаційних заходів щодо детінізації ринку праці, легалізації зайнятості та заробітної плати. Найбільш дієвими заходами влади мають бути: встановлення чіткого контролю за дотриманням трудового законодавства, попередження проявів неформальної зайнятості та виплат тіншових заробітних плат, посилення відповідальності за порушення у цій сфері. Із основних завдань найголовнішими є зменшення податкового навантаження, збалансування попиту та пропозиції робочої сили, орієнтація на розвиток малого підприємництва та інші. Післявоєнне відновлення та відбудова економіки України повинна супроводжуватися злагоженою діяльністю усіх органів влади.

Література

1. Базилук А.В., Коваленко С.О. Тіншова економіка в Україні: монографія. К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. 206 с.

2. Варналій З.С. Тіншова економіка сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Кіржецький Ю.І. Тіншова економіка та напрями її подолання в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 198 с.

5. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. 239 с.

6. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення, затверджені Наказом Державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/16/16_2013.htm

7. Супрунова І.В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк», 2021. 340 с.

References

1. Bazyliuk, A.V., Kovalenko S.O. (1998). *Tiniova ekonomika v Ukraini*. Kyiv: NDEI Minekonomiky Ukrainy.

2. Varnaliy, Z.S. (2006). *Tiniova ekonomika sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii*. Kyiv: NISD.

3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Kirzhetskyi, Yu.I. (2013). *Tiniova ekonomika ta napriamy yii podolannia v Ukraini*. Lviv: Liha-Pres.

5. Mazur, I.I. (2006). *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet».

6. Metodolohichni polozhennia shchodo vyznachennia neformalnoi zainiatosti naseleennia, zatverdzeni Nakazom Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 23.01.2013 №16. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/16/16_2013.htm

7. Suprunova, I.V. (2021). *Derzhavna polityka u sferi detinizatsii natsionalnoi ekonomiky yak strukturnoi skladovoi derzhavnoi bezpeky*. Zhytomyr: TOV Vydavnychiy dim «Buk-Druk».

DESHADOWING OF THE LABOR MARKET AS A COMPONENT FOR PROVISION OF STATE SOCIAL SECURITY

I. V. Suprunova, Doctor of Public Administration, Associate Professor, Zhytomyr Polytechnic State University,

Methods. During the research, a set of general scientific and specific methods of cognition were used, in particular: methods of logical generalization and scientific abstraction – to clarify the conceptual apparatus of the research; systematic analysis and synthesis, induction and deduction – to identify the specifics of the influence of labor market trends on the state of shadowization of the economy of Ukraine, to identify threats to national security, as well as to systematize the directions of shadowization of the labor market in Ukraine.

Results. The main causes of the shadow labor market in Ukraine are analyzed. The features of informal employment are outlined and the threats to the economic security of the country, which are caused by the development and increase in the volume of informal employment, are determined. The main vectors of actions in the policy of deshadowing of the labor market are highlighted. It is well-founded that the state should facilitate the legalization of informal employment in the country, encourage formal employment, regulate the issue of deshadowing the economy, ensure the dominance of the official labor market. Attention is focused on the deshadowing of the labor market as a priority task of the government in view of the emergence of such problems as illegal use of labor, concealment of real incomes, ignoring the conclusion of labor contracts and the development of wages in the form of «payment in envelopes».

It was determined that the state policy of deshadowing the labor market should contain two mutually agreed components: administrative and motivational. It was established that the most effective measures of the authorities should be: establishment of clear control over compliance with labor legislation, prevention of manifestations of informal employment and payment of shadow wages, strengthening of responsibility for violations in this area. Among the main tasks, the reduction of the tax burden, balancing the demand and supply of labor force, focusing on the development of small entrepreneurship and others have been identified as the most important. A set of measures aimed at the deshadowing of the labor market in Ukraine is outlined, the need for coordinated activity and cooperation of authorities in terms of reducing and legalizing informal employment in Ukraine is substantiated.

Novelty. A set of measures for the deshadowing of the labor market in Ukraine has been determined, the implementation of which will ensure the creation of conditions for raising the standards of decent work as a basis for legalizing labor relations and increasing wages by overcoming the contradiction between a high level of human capital development and an insufficient level of social capital.

Practical value. The results of the study can be used in the process of carrying out the policy of economic deshadowing as a component of Ukraine's national security.

Keywords: shadow economy, labor market, deshadowing of the economy, national security, social security, deshadowing of the labor market, informal employment.

Надійшла до редакції 21.01.24 р.